

**МІФОЛОГІЧНИЙ СУБСТРАТ
ЖАРГОННОЇ ЛЕКСИКИ
(на матеріалі української,
російської і польської мов)**

ОКСАНА ТАРАН

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди,
Харків — Україна

MITOLOGICZNY SUBSTRAT LEKSYKI ŻARGONU

OKSANA TARAN

Charkowski Narodowy Uniwersytet Pedagogiczny imienia Hryhorija Skoworody,
Charków — Ukraina

STRESZCZENIE. W artykule przeanalizowano aspekty przejawiania mitologicznego substratu leksyki żargonowej: emocjonalną ekspresywność, zoomorfizm, eufemizację, korelację z binarnymi opozycjami archetypowymi.

MYTHOLOGICAL SUBSTRATE OF JARGON VOCABULARY

OKSANA TARAN

Kharkiv H. S. Skovoroda National Pedagogical University, Kharkiv — Ukraine

ABSTRACT. The article focuses on the aspects of the expressive value of mythological jargon vocabulary: emotional expressiveness, euphemisms, correspondence to archetype binary oppositions.

Характерною прикметою слов'янських мов ХХІ століття є їх жаргонізація, про що свідчить підвищений в останні два десятиліття інтерес науковців, який виявився в появі низки ґрунтовних досліджень із цього питання та словників сленгу, жаргону, аргю (в україністиці — Л. Масенко, Л. Ставицька, О. Тараненко, Г. Аркушин, Т. Кондратюк; у русистиці — В. Бондалетов, М. Грачов, В. Єлістратов, В. Мокієнко, Т. Нікітіна; у болгарській жаргонології — Г. Армянов; у полоністиці — К. Czarnańska, М. Czeszewski, S. Kania). Принагідно тут можна згадати основоположні в галузі соціолінгвістики праці І. Бодуена де Куртене, О. Горбача, В. Даля, Й. Дзендзелівського, В. Жирмунського, Б. Ларіна, Д. Лихачова, Л. Скворцова.

Процес субстандартизації мовлення охоплює не тільки усно-побутову сферу, але й засоби масової інформації, політичний і художній дискурс, публіцистику, естрадне мистецтво. В. Єлістратов пояснює такий сплеск ненормативних мовних одиниць викидом надлишкової енергії біосфери в мовлення, що збігається (зумовлений. — О. Т.) з нестабільними періодами в суспільстві¹. А це спричиняє соціокультурні зрушення та суттєві зміни мовних смаків (О. Селіщев, Є. Поліванов, Ю. Сорокін, М. Грачов, В. Костомаров, О. Земська, С. Тер-Мінасова).

¹ В. С. Елистратов, *Сленг (арго): миф и реальность*, [в:] *Толковый словарь русского сленга*, Москва 2008, с. 9.

Звичайно, головним жаргононосієм і жаргонопоширювачем є молодь, адже „надлишок енергії спостерігається саме в молодій „популяції”². Крім того, часто через посередництво саме молодіжного жаргону³ до загального жаргону, міського просторіччя й розмовного мовлення потрапляють арготизми — одиниці мовлення закритих соціальних груп, кримінальних субкультур. За свідченням В. Хіміка, приблизно три четвертих від загального обсягу жаргонної лексики молоді складають кримінальні запозичення⁴, причому 78 % арготизмів — з побутової лексики загальнокримінального арго, 14 % — із тюремного і 8 % — зі спеціалізованих арго⁵. Аналогічну картину спостерігаємо і в українській мові. У зв'язку із цим постають два актуальних питання: по-перше, що лежить в основі такого швидкого поширення жаргонізмів у масах, а по-друге, чи існують спільні елементи в механізмі поширення й функціонування одиниць молодіжного жаргону й арго.

Досліджуючи мовлення злодіїв, Д. Лихачов знаходить у ньому риси первісного примітивізму, що, як видається, співвідносні з міфологічним мисленням. Гіпотетично передбачаємо міфологічний субстрат жаргонної лексики, що сприяє її легкому поширенню. Аналіз словників молодіжного й загального жаргону (сленгу) української (Т. Кондратюк, Л. Ставицька), російської (Т. Нікітіна, В. Єлістратов) та польської (М. Czeszewski, S. Kania) мов дав змогу виділити в цій проблемі кілька аспектів.

1. Жаргонна лексика й фразеологія наскрізь пронизані експресивністю й емоційністю. Найбільш показовими в цьому плані є жаргонізми з емоційною оцінкою: в українській мові — *зашибенно, класно, прикольно, круто, супер, топ-топ, кайф, фігня, хріново, галімії, грьобаний, кльовий, офігенний*, у російській мові вживаються аналогічні жаргонізми, в польській — *super, ekstra, luks, gitny*, а також слова, що використовуються у формулах прокляття та виражають емоції: *kur, kurna, kurde, kurka wodna, kuchnia*. На думку К. Леві-Брюля, емоційний характер є особливістю первісного мислення, тобто мислення нерозчленованого, міфологічного. Д. Лихачов відзначає емоційну експресивність і в арготизмів та пов'язує її з вірою в магію слова, що була притаманна язичникам⁶.

2. Одним із найпродуктивніших способів семантичного творення жаргонізмів є метафоризація, в основі якої — асоціація за аналогією. Асоціація взагалі є універсальним чинником розвитку й збагачення мови (Й.-Ф. Гербарт, Г. Штейнталь). Шляхом метафоризації утворені жаргонізми-зооніми. В основі зооморфізму лежить анімізм, тут простежуємо зв'язок із найдавнішими міфами. Вірування в одухотворення всієї природи Е. Тайлор уважає першою та головною причиною „перетворення фактів щоденного досвіду на міф”, „ці ідеї спираються на широку філософію природи, щоправда, первісну й грубу, однак сповнену думки й сприйняту цілком реально й серйозно”⁷. У зооморфізм включаються як неживі предмети або явища (наприклад, у польському молодіжному жар-

² Там само.

³ Ми говоримо про мовлення відкритих соціальних груп — жаргон, сленг, їх розмежування тут непринципове.

⁴ В. В. Химик, *Поэтика низкого, или Просторечие как культурный феномен*, Санкт-Петербург 2000, с. 78.

⁵ М. А. Грачев, *Происхождение и функционирование русского арго*, автореф. дис. докт. филол. наук, Санкт-Петербург 1995, с. 24.

⁶ Д. С. Лихачев, *Черты первобытного примитивизма воровской речи*, [в:] *Язык и мышление*, Москва–Ленинград 1935, т. 3–4, с. 64.

⁷ Э. Б. Тайлор, *Миф и обряд в первобытной культуре*, пер. с англ. Д. А. Коропчевского, Смоленск 2000, с. 55.

гоні: *koza* — велосипед, *krowa* — пляшка горілки об'ємом 0,75 л, *kogut* — вогники на дискотеках; світловий сигнал на поліцейській машині, *koń* — відсоток чистого алкоголю в алкогольному виробі; у російському молодіжному жаргоні: *блоха* — речовий ринок, *змея* — потяг; в українському: *півень* — зачіска „ірокез”, *жаба* — заздрість), так і люди.

Авторку цього дослідження зацікавили ті жаргонні зооніми, що відповідають семантичному вектору метафоризації „тварина — людина” й уживаються для характеристики зовнішності людини (укр. *крокодил* (про дівчину / жінку), *карга*, *жаба*, *мавна*, *криса*, *кобилка*, *удав*, *свиня*; рос. *конь* (про дівчину), *крыса*, *хорёк*, *жаба*; пол. *buk*, *małpa*, *kotka*, *kobra* (про людину в окулярах)); її розумових здібностей (укр. *бик*, *вівця*, *мавна*, *дятел*, *лошара*, *лось*; рос. *лось*, *страус*, *бык*, *дятел*; пол. *łoś*, *dziesięć*, *car*, *baran*); характеру (укр. *коза*, *криса*, *жаба*, *свин*, *баклан*, *півень*; рос. *рыба*, *козёл*, *крыса*, *лось*, *гусь*, *баклан*, *жаба*; пол. *małpa*, *łoś*); сексуальної поведінки й здібностей (укр. *кішка*, *жаба*, *курка*, *свиня*, *жереребець*, *муха*; рос. *козёл*, *кукушка*, *вол*, *барсук*, *петух*, *коза*, *кобыла*; пол. *ogier*, *buk*, *świnia*, *małpa*), комунікативних особливостей (укр. *баклан*, *кобра*; рос. *баклан*), а також як зневажливі номінації представників чоловічої чи жіночої статі (укр. *кінь*, *козел*, *коза*, *курка*, *телиця / тьола / тьолка / теличка*, *кобила*, *вівця*, *мавна*; рус. *рыба*, *козёл*, *кукушка*, *ворона*, *хорёк*, *страус*, *жаба*, *коза*; пол. *łoś*, *krowa*). Як бачимо, один і той самий жаргонізм входить до різних лексико-семантичних груп, що пояснюється загальною тенденцією субстандартної лексики до розмитості, дифузності значень. У цьому зв'язку наведемо спостереження Д. Лихачова щодо кримінального аргю: він назвав його „винятковим зразком нестабілізованої та дифузної семантики”, у чому воно близьке до первісної семантики⁸.

Розгляньмо на семному рівні, як саме стилістично нейтральні назви тварин стають жаргонізмами, набуваючи емоційно-експресивних і оцінних конотацій. Семно-компонентний аналіз укр. *бик* дає змогу виділити такі диференційні експліцитні семи: „великий”, „рогатий”, „самець”, „молодий”, а контексти слововживання виявляють імпліцитні периферійні семи „сильний”, „дикий”, „агресивний”, „енергійний”, актуалізація яких і дала поштовх для розвитку переносних значень (порівняймо наведені В. Далем значення похідних від рос. *бык* слів: *быковатый* — „понурий, хто дивиться спідлоба”, *бычиться* — „дикувати, бути наполегливо й дико сором'язливим на людях, суворитися, дивитися похмуро, упиратися”⁹). Словники українського жаргону (сленгу) фіксують такі значення українського жаргонізму *бик* — це „людина, яка віддає перевагу силі перед розумом”, „невисокого розумового рівня, але агресивна, самовпевнена людина”¹⁰, „фізично сильний чоловік”, „примітивна, обмежена людина, переважно з села”¹¹ (в останньому лексико-семантичному варіанті спостерігаємо протиставлення міста як середовища цивілізованого, високого, інтелектуального та села як джерела нецивілізованого, грубого, неотесаного). Словник польського молодіжного жаргону подає такі значення жаргонізму-зооніма *buk*: „сильний, добре фізично розвинений парубок, чоловік”, „чоловік, парубок, який веде активне сексуальне життя”¹². Властива молодіжному мовленню настанова на жарт, мовну гру породжує похідні жаргонізми: наприклад,

⁸ Д. С. Лихачев, *Указан. работа*, с. 70–71.

⁹ В. И. Даль, *Толковый словарь живого великорусского языка*: в 4 тт., Москва 2007, т. 1, с. 149.

¹⁰ Т. М. Кондратюк, *Словник сучасного українського сленгу*, Харків 2006, с. 58.

¹¹ Л. Ставицька, *Український жаргон. Словник*, Київ 2005, с. 54.

¹² M. Czeszewski, *Słownik slangu młodzieżowego*, Piła 2001, s. 24.

від укр. *бик* — *бичок*, *бичара*. Словотвірні елементи, вочевидь, підсилюють експресію. Аналогічні процеси спостерігаємо в польській мові: *bykol* — те ж саме, що й *byk*¹³. Жаргонне значення поширюється й на представниць жіночої статі. Так, в українському жаргоні *бичка* — „огрядна дівчина з обмеженими розумовими здібностями, переважно з села”¹⁴, „дурепа”¹⁵.

Простежуємо цікаві етнокультурні паралелі. У давньогерманській лінгвокультурній традиції *бик* уважався втіленням духовної чистоти, шанувався як божество, був священною твариною (як і *корова*), символізував безсмертя¹⁶. Однак, як зауважує Б. Казанський, „уся ця скотарська ідеологія та поезія була чужою слов’янству”¹⁷. А в слов’янському бестіарії, за даними міфологічних словників і словників символів (О. Потапенко, М. Дмитренко, О. Белова, В. Шуклін), *бик* — міфічне втілення буйної сили, сильний звір, позначення впертої людини, символ фізичної сили, здоров’я. Отже, можна передбачити розвиток жаргонного значення на основі універсальних асоціацій у межах певної етнокультури. Зооніми в процесі переосмислення за вектором „тварина — людина” набувають негативних оцінних конотацій, що цілком відповідає загальновідомому в лінгвістиці факту переважання пейоративних змін у значенні слова. Щодо прояву зооморфізму в кримінальному аргі, то, за спостереженням М. Грачова, зооморфізми не збігаються за значенням з тими, що вживані в байках і казках, оскільки характеризують людину й предмети зовсім з інших боків¹⁸.

3. Ще одним проявом міфологічного мислення є табу, що в мові виявляється через евфемізми. Такими, наприклад, є жаргонізми-зооніми на позначення людей за сексуальними характеристиками: укр. *голубий*, *гей*, *дятел*, *півень* / *петух* / *півник*, *козел* — пасивний / активний гомосексуаліст. У російській мові на позначення цих осіб уживаються жаргонізми *дятел*, *козочка*, *петух*, неповнолітнього гомосексуаліста називають *барсук*, активну / пасивну лесбіянку — *кабан*. У польському молодіжному жаргоні сексуального збоченця іменують *świnia*. Причиною такого вживання зоонімів є мовна гра, з одного боку, та відносна універсальність табу (С. Ульман), — з іншого. Б. Успенський указує на табуйованість слів, що „семантично пов’язані з матерщиною, зокрема на позначення геніталій”¹⁹. Очевидно, тут має місце зв’язок з давнім фалічним культом. М. Маковський зазначає: „Наскрізним мотивом усіх язичницьких ритуалів була сексуальність, що незмінно мала сакральний, священний характер”²⁰. Характерно, що в молодіжний жаргон ці слова прийшли з кримінального аргі.

4. Сучасний молодіжний жаргон вписаний в постмодерну культуру з її філософією тіла, що, за теорією М. Бахтіна, відповідає „низовій культурі” — тілесній, конкретній, яку індивід не тільки „переживав”, але й утілював. Це протиставлення частин культур корелює з архетипною бінарною опозицією „верх — низ”, що на мовному рівні втілені в протиставленні унормовано-

¹³ Там само.

¹⁴ Л. Ставицька, *Знач. праця*, с. 55.

¹⁵ Т. М. Кондратюк, *Знач. праця*, с. 59.

¹⁶ М. М. Маковський, *Язык — миф — культура. Символы жизни и жизнь символов*, [в:] „Вопросы языкознания”, 1997, № 1, с. 90–91.

¹⁷ Б. В. Казанский, *В мире слов*, Санкт-Петербург 2006, с. 263.

¹⁸ М. А. Грачев, *Русское аргі*, Нижний Новгород 1997, с. 64.

¹⁹ Б. А. Успенский, *Мифологический аспект русской экспрессивной фразеологии*, [в:] его же, *Избр. труды*, в 2 т., *Язык и культура*, Москва 1994, т. 2, с. 53.

²⁰ М. М. Маковський, *Семиотика язических культів (мифопоетические этюды)*, [в:] „Вопросы языкознания”, 2002, № 6, с. 74.

го мовлення як ознаки „верхньої культури” та субстандарного мовлення, характерного для „низової культури”. Ця архетипна бінарна опозиція виявляється і всередині субстандартного (зокрема й жаргонного) мовлення: через актуалізацію лексики табуєваних у традиційній (тобто „верхній”) культурі тем (фізіологічні процеси, сексуальна тема тощо). З. Фрейд в основі табу вбачає певну заборонену дію, до якої в несвідомому є велика схильність (у давніх народів це заборона торкатися мерців, новонароджених, хворих, жінок у хворобливих станах), причому ці заборони передавалися від покоління до покоління і, як припускає вчений, „організувалися” в майбутніх поколіннях як частина успадкованого психічного багатства, що й пояснює сучасні заборони моралі й звичаїв²¹, насамперед і мовні табу.

У жаргоні спостерігаємо вияв як евфемізації (наприклад, укр. *поклеїти, давати, полуничка* — переосмислене використання літературних слів у жаргонному значенні, сюди слід додати й назви інтимних частин тіла: укр. *булки, сілікон, банан*; рос. *банан, кукуруза, цыпа*; пол. *кої*), так і дисфемізації, що проявляється в уживанні згрубілої, часто вульгарної, але знову ж переосмисленої лексики: укр. *сперматозоїд* — хлопець, *ригалька* — дешевий бар.

5. Жаргон активно реалізує ще одну архетипну бінарну опозицію „свій — чужий”, що найяскравіше виявляється в запозичених із арго найменуваннях представників правоохоронних органів: укр. *мент, глухар*; рос. *мент, мусор, свинья*; пол. *pies, tent*. У молодіжному жаргоні зберігається негативна конотація, властива арготизмам, що відображають світоглядну позицію кримінальних субкультур: протиставлення суспільства з його законослухняними членами („фраерами”) і представниками закону („ментами”) — антисуспільству з його системою правил („поняттями”), його членами („кентами”) як протиставлення чужого своєму. Ця опозиція виявляється і в жаргонних номінаціях осіб за національністю або расовою приналежністю: в українській мові представників негроїдної раси іронічно називають *шоколадка, зефір, блек, лумумба*; кавказьких народів — *урюк, арік, хачик, азік, азер*; азійських — *чурка, косий, фазан*; євреїв іменують як *сарочка, аїд, маца*; росіян — *запроданець, лапотник, раша*; білорусів — *сябр, бульба*; поляків — *пшек, псек*; німців — *шпрехен, дойч, герман*; американців — *макдональдс, америкос*; італійців — *мафіозі, лапіша* тощо.

Отже, аналіз жаргонної лексики молодіжного мовлення трьох слов'янських мов, з яких дві близькоспоріднені, виявив:

1) спільні значеннєві елементи, особливо серед зооморфічних жаргонізмів. Це пояснюється тим, що жаргонізми-зооніми, з одного боку, є продуктом конкретно-образного мислення, а з іншого, — мають глибокий, хоча й неусвідомлений зв'язок із міфом і ритуалом;

2) реалізацію архетипних бінарних опозицій. Окрім проаналізованих, окремий інтерес становить опозиція „жіночий — чоловічий”, що посідає головне місце в наборі семіотичних опозицій моделі світу;

3) кореляцію молодіжного жаргону й кримінального арго у функціональному призначенні: табування, евфемізація, вираження максимальної експресії мінімальним набором мовних засобів, що спричиняє розмитість значення.

²¹ З. Фрейд, *Тотем и табу*, пер. с нем. М.В. Вульфа, Санкт-Петербург 2010, с. 45, 59–60.